

ճառ գալստեան նոցին, եղ յաթոռեպիս-
կոպոսութեան անուամբ միայն զՇ մուէլ
զօմն ասորի վաթարագոյն քան զԲըր-
զիշոյ, և զսուրբն Սահակ եթող զնալ
նստել յիւրում զեծակի. որում և հրա-
մայեաց վարդապետել և ձեռնադրել զայ-
նոսիկ՝ զորս Շ մուէլ հրամայեցէ:

Եւ վասն զի Ենատօլիոս զօրավար Յու-
նաց լուեալ էր՝ եթէ ոչ կամին Հայք նրս-
տուցանել զսուրբն Սահակ յաթոռ իւր ի
բաժնին Պարսից, առաքեալ էր զարս
խնդրել զնա ի Առամայ ի մասն բաժնին
Յունաց վասն նստելոյ անդ յաթոռ հայ-
րապետութեան. սորին աղագաւ և Աը-
ռամ պատուիրեաց սրբոյն մի՝ հակամի-
տիլ ի Յոյնս, այլ մնալ ի հնազանդու-
թեան:

Եկեալ նստեալ Շ մուէլ յաթոռ ե-
պիսկոպոսապետութեան և առեալ ի ձե-
ռին զլործ աղահոլութեան Բրզիշոյի, և
առաւելեալ ևս քան զնա, յափշտակէր
զվեծակ ոչ միայն վախճանեալ եպիսկո-
պոսացն, այլ կենդանեացն իսկ. և զբա-
ղումս ի նոցանէ յանիրաւի հալածեալ՝
կողոպտէր զինչս և զստացուածս նոցա,
և ի մեռանել ուրուք յեպիսկոպոսաց,
չտայր թոյլ սրբոյն Սահակայ ձեռնադրել
զայլ օք ի տեղի նոցին, զի կարասցէ կու-
ղել զինչս և զհասս վեծակի վախճանե-
լոյն:

Եպա յեա հինգ ամաց աթոռակալու-
թեան իւրոյ և անուանակրութեան կա-
թողիկոսութեան Հայոց, որովք չարա-
չար վարեաց զիշխանութիւն իւր, մեռա-
նի անդէն յաշխարհին Հայոց յամին 436,
զորոյ զանարժանութեան գործն առա-

ջի առնէ՝ Մովսէս Խորենացի և Յովհ-
Աաթուղիկոսն՝ որպէս զրեցաւն:

(Շ-ր-ն-է-է)

ԱՐԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻՆ ԵՐԿՐՈՐԳԱԿԱՆ
ԳՐՈՅ ՎՐԱՅ.

. Արօնագիտութեան վրայ աւելի
խնամով հոգ տանելուն պէտքը հասկնալը
գիւրին է. մեր հիմակուան քիչ մ' աւելի
բարեկարգութեան միտում ունեցող զրոյ-
րոցներուն *) դասական կարևոր ուսմանց
կարգը անցած է օտար լեզուաց և մանա-
ւանդ զաղղիւրէնի կրթութիւն: Եյս լի-
զուով գրուած գրքերը կարգալն՝ իրենց
կրօնիցն անհմուտ եղող նորահաս ուսա-
նողաց վտանգաւոր կրնան ըլլալ. վասն զի
այն լեզուով չէ թէ միայն ուղղափառ հա-
ւատոյ դէմ հիւրեպիկոսական գրքեր, այլ
և բացայայտ կերպով անաստուածու-
թիւն և անհաւատութիւն սորվեցնող
գրքեր ալ կը գտնուին, և մարդ չկրնար
գուշակել թէ՛ տղայն ետքը տեսլիսի զիր-
քեր կարգալու սէր պիտի ձգէ, կամ թէ
լոկ արուեստից և արտաքին գիտութեանց
գրքեր պիտի կարգայ:

Ենոր համար հարկ կը սեպմք պէտք
եղած բաները ծանուցանել՝ որոց որ անկ
է իտաշտօւէ. որպէս զի իրենց խնամոցը
յանձնուած մատաղ մանկանց մաքուր

(*) Ի Տաճկաստան եւ այս յօդուածը գրուած
է Վ. Պօլսոյ Հայոց Ազգային Կեդրոնական Վար-
չութեան՝ ըստ խորհրդոյ Արթական Յանձնաժո-
ղովոյ՝ կարգադրած զպրոցական հրահանգաց մէջ
կրօնի համար արած կարևոր և արժանաւոր տը-
նօրէնութեան և խնամոց առ թիւ. Ծ. Խ. Է. Ա. Է.

միտքը մոլորական սկզբունքներէ ազատ պահեն, անոնց կրօնադիտութեան դասաւորութիւններուն մասնաւոր հրահանգներ տալով, որպէս զի հիմնական ատենս մեր մէջ սողոսկիւր մեծ ջանք ընող և մասամբ իւրիք յաջողութիւն գտած մոլորեցուցաց ըսելիքներն ու անոնց յարմարաւոր հերքումները սորվեցունեն. մենք ալ ներկայիւս անոնց օգնութիւն կրննմք:

Բողոքականները մեր սուրբ եկեղեցւոյն ամենէն վտանգաւոր թշնամիներն ըլլալով՝ անոնց մոլորութեան զլեւաւոր կետիւրը և անոնց պատշաճաւոր հերքումը զիտնալը՝ մեծ կարեւորութիւն ունի: Աւտանդին մեծութիւնն այն տեղն է՝ ուր քարոզած մոլորութիւնն անանկ կը ցուցնեն՝ որպէս թէ Հայոց սուրբ եկեղեցին ի սկզբանէ հետէ անանկ ընդունելէ և ետքի ատենն՝ երբ որ պապականաց հետ յարաբերութիւն ունեցան խաչակիրներուն արեւելք գալուն պատճառաւ, Հայերն ալ այն ատեն իրենց նախնի աւանդութիւնը ձգեցին և անոնց ըսածն ընդունեցին, և ասիկայ հոստատեւելու համար պէսպէս կերպիւրալ կը զրտնեն և գործ կածեն՝ որով զիւրաւ կորսան և կը խաբեն պարզամիտ մարդիկը՝ զորս արդէն պապականք իրենցմէ խորշեցուցած են՝ հերետիկոսութեան զրպարտութիւն հռչակելով վրանին, և ասով պապականք բողոքականաց չափ վտանգաւոր չեն: Անոր համար նախ և առաջ ասոնց մոլորութիւնը յայտնելն և մեր սուրբ եկեղեցւոյն ալ նոյն մոլորութեանց ի սկզբանէ մինչև հիմայ հակառակ ըլլալը բացատրել հարկ սեպեցինք:

Բողոքականք կրսն՝ որ ամեն մարդ պարտական է իր հաւատքը Աստուածա-

շունչ զրքէն սորվել, բայց Աստուածաշունչ զրքերն որոնք ըլլալուն վրայ՝ մեզի հետ համաձայն չեն: Հին Առաքարանի զրքերէն Լմաստութեան և Տորիթայ և Յուդիթայ և Մակարայեցւոց և Բարուքայ և Սիրաքայ զրքերն իբրև Աստուածաշունչ չեն ճանչնար, և ընդունածներն ուն մէջէն ալ մեծկակ հատուածներ դուրս նետած են, ինչպէս են Աթեոքայ զրքէն քանի մը զլուխ բան, Գանիելի մարգարէութեան ԺԳ և ԺԳԵրորդ զլուխնէրը, և երրորդ զլուխին մէջէն երկց մանկանց օրհնութիւնն ամբողջ, որ է ամեն օր Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ մէջ կարդացուած Հալլէ փոխը: Ասոնց համար կրսն՝ որ հրէից Աստուածաշնչին մէջ չը կենալուն համար՝ նախնի եկեղեցւոյ հայրւպետներն և Ժողովներն ընդունած չէին, 1546 թուին պապականներուն Գլխակնդինու Ժողովքը սուրբ գրոց կարգն առաւ, Հայերն ալ առաջ չէին ընդուներ՝ ետքերն սկսեցին ընդունել:

Այս փաստերս պատմական ըլլալով՝ ասոնց վերաբերեալ պատմութեան անհմուտ եղողներուն միտքը զիւրաւ կը զրտեն, բայց քննութեան առնուելու ըլլան նէ՝ զիւրաւ կը ցնդին:

Առաջին նկատելիք բանը սա է որ՝ ուրիշ բան է հին կառավարանի զրքերուն մէջ հրէից ընդունած զրքերը՝ զորս քրիստոնեայք ալ կրնդունին՝ և սուրբ գրոց կարգը մտած ըլլալուն համար՝ Առաքարանի կրսն՝ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ընդունածներէն՝ որ Արիւրդաւանն կրսնին՝ զատ ցուցնելը, ուրիշ բան է՝ նախնականներն իբրև հարազատ սուրբ զիւրք ընդունելը և երկրորդականներն մերժելը:

Նախնի եկեղեցւոյ ժամանակն այս ընտ-
րութիւնս ընելը կարեւոր էր, վասն զի այն
ատեն եկեղեցւոյ հայրերը հրէից մօլորու-
թեանց դէմ ալ կը գրէին և անոնց սպա-
սած Մեսիայն արդէն եկած ըլլալը՝ սուրբ
գրոց մարգարէութիւններէն հաստատու-
կուղէին, անոր համար պէտք էր շրէից
ընդունած գրքերը ծանօնալ, որպէս զի ա-
նոնց չընդունած մէկ տեղաց մը վկայու-
թիւն բերած գտնուած ըլլալով ծաղրելի
չըլլան: Այս նպատակս ունէր Սարգիսիոյ
Մեղիտոս եպիսկոպոսին ցանկը, զոր Աւ-
սերի կեսարացին մեղի հասուցած է, և
այս ցանկս յօրինուելուն պատմութիւնն
այսպէս կգտնուի՝ այս հեղինակիս եկեղե-
ցական պատմութեանը մէջ (Գլխ. Գ.
Ժ. 26): — Ոնեսիոս անուն մէկը՝ զոր
Մեղիտոս եպիսկոպոսը եղբայր կանուանէ,
ջերմեռանդ և հոգւոյ փրկութեան նա-
խանձանդիր ըլլալով՝ Տեառն մերոյ վը-
րայօք Սովսիսի հինգ գրոց և մարգարէու-
թեանց մէջ գտնուած խօսքերը առանձին
քովն ունենալ ուզեց, և ասոր համար
Մեղիտոս եպիսկոպոսին աղաչեց՝ որ այս
գրքերն որոնք ըլլալն իրեն իմացունէ:

Մեղիտոս այս գրքերն ստուգելու և ըստ
այնմ տեղեկութիւն տալու համար Սար-
գիսէէն ելաւ Ներուսաղէմ գնաց, անկէց
ետ դարձած ատենը՝ իրմէ ուզուած ցանկը
շինեց, և Ոնեսիմոսի ուզած վկայութիւն-
ներն ալ անոնցմէ ժողովելով՝ առանձին
գիրք մը շինեց վեց մասն բաժնուած:

Ահա Մեղիտոսի ասանկ ցանկ մը շինե-
լուն պատճառն այս է, և ասկէց միայն
այն կը հասկցուի՝ թէ անոր ժամանակը
հրէաները որ գիրքը իբրեւ Աստուածա-
շունչ կընդունէին:

Նւ ասկէց զատ՝ այն ալ կը հասկցուի՝
որ այն ատենը քրիստոնէական եկեղեցին՝
Քրիստոսի Տեառն մերոյ աշխարհք գա-
լէն առաջ գրուած անանկ գրքեր ալ իբ-
րեւ Աստուածաշունչ կընդունէր՝ որ հրէից
Մեղիտոս եպիսկոպոսը կամ հարկ մը չէր
ունենար այս գրքերս ստուգելու համար
մինչև Ներուսաղէմ երթալ, որ Սարգի-
սէէն բաւական հեռու է, կամ ըսել հարկ
կըլլայ՝ որ ոչ միայն Մեղիտոս եպիսկոպոս
ինք չէր գիտէր թէ որ գիրք ճշմարտապէս
են, այլ և մերձակայ վիճակներուն եպիս-
կոպոսներն ալ չէին գիտեր, որոց կարգը
կը գտնուի յանուանէ մեղի ծանօթներէն՝
սուրբն Պօղիկարպոս, որ սրբոյն Յովհան-
նու աւետարանչին աշակերտն էր, և Սար-
գիսէի մօտ Օմիւռին քաղաքին եպիսկո-
պոսն էր: Թէ որ Մեղիտոս եպիսկոպոսն
Աստուածաշունչ գրքերն որոնք ըլլալը
չէր գիտէր, որ հաւատալու բան չէ, կըր-
նար կամ գրով կամ անձամբ երթալով
անոնց մէկէն ստուգել, և ոչ թէ մինչև
Ներուսաղէմ երթալ և հրէաներուն ռաբ-
բիններէն սորվել:

Ներկորդականոն գրքերը մերժելու զօ-
րաւոր փաստ մը գտած կըլարծեն բողո-
քականներն այն՝ որ Որոզինէս անուանի
իմաստուն վարդապետը այս գրքերս չի-
ծանչնար, և իր Վեցիցեան և Ութիցեան
Աստուածաշունչներուն մէջ չէ առեր:
Այս Աստուածաշունչներն ինչ ըլլալը գիտ-
ցողը այս փաստիս զօրութիւնն ալ դիւ-
րաւ կ'հասկնայ: Որոզինէս Աստուածա-
շունչին թարգմանութիւնները Ներայա-
կան բնագրին հետ բազմատեղու ձեռք
զարնելով՝ իր աշխատութիւնը առաջ վեց
էջ բաժնեց. առաջին էջը երրայեցերէն

բնագիրը դրաւ՝ երբայցեւոց գրով. երկ-
րորդը՝ նոյն բնագիրը յունաց գրով. եր-
րորդ և չորրորդ և հինգերորդ և վեցերորդ
էջերն Աթանասին և Եկեղատայ և Սի-
մաքոսի և Թէոդոտոսի յունարէն թարգ-
մանութիւնները և այս եղաւ վեցիջիան:
Ատքը ըրած ծանապարհորդութիւնն
բուն ատենը երկու Յունարէն թարգմա-
նութիւններ ալ գտնալով՝ մէկն Արիքով
և միւսն ի Նիկիոպօլիս, որոց թարգմանիչ-
ները անյայտ էին, ասոնք ալ առաջինն
բուն վրայ աւելցուց և ասկէջ ձեացաւ
Ութիջիան: Ասոնց մէջ չէր պարունակուէր
երբայցեւոց Աստուածաշունչին մէջ չգտ-
նուած կտորը. վասնզի հրէից լեզուով զը-
րուածը չկար, և Որոգինէս հրէից լեզուով
բնագրին հետ յունարէն թարգմանութիւնը
պիտի բաղդատէր, ուստի բաղդատութեան
մէկ ծայրը չգտնուած բան մը բաղդատե-
լիաց կարգէն դուրս կըմնար բնականապէս:

Բայց արդեօք Որոգինէս ինքն այս գր-
քերս իրել Եստուածաշունչ կրնդուէր թէ
չէ, հետեւեալ պատմութենէն կիմացուի:
Ենգամ մը այս իմաստունը ծանապարհոր-
դութեան ատենը Պաղեստին անցնելով՝
Բաստոս անուն մէկի մը հետ հաւատալիաց
վիճաբանութեան բռնուեցաւ, և իր խօս-
քին հաստատութեան համար Վանիէի
մարգարէութեան Ժ.Վ. գլուխէն վկայու-
թիւն բերաւ, և վերը նշանակած եմք՝ որ
այս գլուխս Երկրորդական գրոց կարգն էր:
Վիճաբանութեան ներկայ գտնուեցաւ
Յուլիոս - Եփրիկանոս իմաստունը. որ ա-
սոր այն վկայութիւնը բերելուն հաճեցաւ՝
Երկրորդականն գրքերէն հաւատալիաց
վրայօք վկայութիւն չառնուիր ըսելով, որ
յերաւի այնպէս էր՝ բայց միայն Հրէից

հետ վէճ եղած ատենը, որ այս գրքերս
չէին ընդունել: Իսկ Բաստոս կերեւի՝ որ
կրնդունէր, վասն զի Որոգինէս անանկ
տիմոր վիճաբան մը չէր՝ որ կամ իրեն
կամ զիմացինին չընդունած գրքին խօս-
քովը հաւատոյ յօդուած մը հաստատե-
լու աշխատի:

Եփրիկանոս վիճաբանութեան ատենն
իր դժգոհութիւնը չը յայտնեց, բայց
ետքը այս բանիս վրայօք նամակ մը գրեց
և Որոգինէսի զրկեց, որ ծանապարհոր-
դութիւնը շարունակելու հարկին մէջ
ըլլալով՝ Նիկիոմիդա հասած ատենը ժա-
մանակ ունեցաւ պատասխան գրելու: Այս
պատասխանս մինչև հիմայ կը կենայ, և
ասոր մէջ հետեւեալ նշանաւոր խօսքը
գրած է: — Օգուշանամք որ ընդհանրա-
պէս եկեղեցւոյ մէջ ընդունելի եղած
գրքերը կամ տգիտութեամբ կամ անխո-
հիմութեամբ չհերքեմք, և մեր եղբարցը
ձեռքը գտնուած սուրբ գրքերը ձեռքեր-
նէն ձգել տալու համար նոր օրէնք հաս-
տատենք, և չերթանք Հրեաներուն շո-
ղոքորդինք՝ որ մեզի մաքուր գրքեր տան,
որոյ մէջ բնաւ առասպել խառնուած
չըլլայ. քանզի Աստուածային Նախախ-
նամութիւնը՝ որ սուրբ գրքերն Ակեղե-
ցւոյ յանձնելով՝ անոր կատարեալ շինու-
թիւնը հոգալ ուզեց, արդեօք Յիսուսի
Վերիստոսի մահուան պէս մեծ գնով գնած
մարդոցը համար մասնաւոր խնամք չէր
տանէր. արդեօք նոյն ինքն Աստուած չէ,
որ սուրբ գրոց մէջ կըսէ, «մի փոխեր
զսահմանս յաւիտենից՝ զորս եղին հարք
քո», — Յայտնի կը ցուցնեն այս խօսքերս՝
որ Որոգինէս իր ժամանակը ինչ գիրք որ
եկեղեցւոյ ընդունելի դտած էր՝ ամենն ալ

կրնդունէր և անոնց մէջ անանկներ կա-
յին՝ որ Հրեաներուն անընդունելի էին:

Մենք այս տեղս ընդհանուր եկեղեցին
բաղկացնող իւրաքանչիւր մասնաւոր ե-
կեղեցեաց վրայ մի ըստ միջէ ըսելու կամք
չունիմք. յատկապէս մեր Առաքելական
Ս. Եկեղեցւոյ վրայ պիտի խօսիմք, և ու-
րովհետեւ Ս. Առաքելութիւնը Հայրն մեր
քրիստոնէական հաւատոյ վարժութիւնը
Յունաց մէջ առաւ և անով մեր նախ-
նիքը վարժեց, մեր գրեթէներէն կիմացուի
չորրորդ դարուն մէջ և անկէց առաջ և
ետքը՝ Յունաց եկեղեցւոյն հաւատքը:
Իսկ անոր վրայ՝ որ կըսեն բողոքականք՝
թէ Յոյները Արկորդա-
կանոն գրքերը Աստուածաշունչի կարգը
չեն ընդունիր, որովհետեւ ասիկայ ներ-
կայ ժամանակիս Յունական եկեղեցւոյն
վերաբերեալ բան մ' է, Հայաստանեայց
Ս. Եկեղեցւոյ հայրապետաց և վարդա-
պետաց վկայութիւնը տեսնելնէս ետքը՝
ասոնց վրայ ալ կըխօսիմք:

(Իյեթ-է-Եյ)

Յ. Տ. Կ. ՏԵՐՈՅԵՆՅ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ք

Պ. Ե Ղ. Ե Ր Շ. Ե Պ Ե Տ. Ք Ե Ղ. Ե. Ք Ի

(Շ-ր-ն-ի-ն-է-ն և Է-ր-ն)

Իսկ անդ ի Ս. Գրիգոր, որ յԱռապա-
րին, կաթողիկոսարան շինելու կամ Մե-
նաստան պարսպելու համար պատմիչք
մէկմէկէ առնելով, կվկայեն՝ որ Ներսէս
Գրգ. Շինողն ասացեալ կաթողիկոս,
զսուրբ Գրիգոր յանուն Երկնաւոր զը-
ւարթնոց կառուցանելէն ետքը, շուրջա-
նակի պարսպեց զայն, և մենաստանի մէջ
կանգնեց ոչ միայն իւր համար յարկս
բնակութեան կոփածոյ քարով, այլ և
« կարգեալ կացուցանէր ինմա, կգրէ
Պատմաբանն, ամբոխութիւնս երդումար-
դաց ըստ պայմանի քաղաքականաց, . . .
ըստ որում Ղափնայ և Արտաշատ քաղա-
քաց ճանապարհը ընդ այն կանցանէր:

Աւտի Քասաղ գետէն ջուր բերելով
մինչև անդ, գրեթէ չորս ժամ հեռաւո-
րութենէ, Առապարի բոլոր շրջակայ ա-
ւաղուտ գաշտաւայրը հերկելու զիւրա-
ցուց. այգի և բուրաստան անկեց. որոց
քարաշար հիմունքը դեռ ևս կնշմարուին
տեղ տեղ գետնի հաւասարութեան վրայ
Առապարի հիւսիսակողմը մերձ ի Քաւ-
թառաձոր տեղին:

— Քասաղ գետ, ինչպէս յայտնի է
Պաղարշապատայ պատմութենէն եր. 39.
Նիգ գաւառէն կսկզբնաւորի, Արայի լի-
ւին արեւմտեան կողմէն անցանելով, կը
մանի Արագածոտն գաւառ Սարգսա-
վանքի խորաձորը, անտի զառ ի վայր